

תרבות מערבית, ישראלית ויהודית כפי שהן משתקפות בתקשורת הישראלית

ערך: שי ולדמן, מדריך ארצי לתקשורת. השיעור מבוסס על מדריך למורה בנושא תקשורת ויהדות בעריכת ד"ר צוריאל ראשי, שיצא לאור על ידי האגף לתוכניות לימודים.

מערך שיעור בנושא תקשורת

קהל יעד: חטיבה עליונה

מטרות

1. התלמידים יכירו ויבינו את המתח הקיים במדינת ישראל בין התרבויות: מערבית, ישראלית, יהודית ודתית, ויראו כיצד הוא בא לידי ביטוי במדיה.
2. התלמידים יפתחו יכולת לזהות במדיה את המקור התרבותי (מערבי, ישראלי, יהודי, דתי).

מהלך השיעור

דיון:

- מהי תרבות יהודית לעומת תרבות ישראלית?
- ממה נובע ההבדל בין התרבויות/ זהויות?
- מי מייצג בעיניכם כל תרבות/ זהות ומדוע?
- האם יש מתח או אפילו סתירה בין התרבויות/ זהויות? הדגימו.
- מי אני?

סיכום הדיון

מובן שאין תשובות ברורות, המטרה היא להדגיש את השוני בין התרבויות/ זהויות. אפשר לקרוא קטעי התייחסות לנושא של הוגים שונים בחברה הישראלית. לדוגמה:

עוז, ע', "מהי התרבות של עם ישראל", יהודי ברית המועצות במעבר, 4 (2000), עמ' 100-107.
רוזנברג, ש', "על תרבות שותפות ובדידות", אקדמות 10 (תשס"א), עמ' 139-148.

משימה

התלמידים יבחנו כיצד התרבויות למיניהן מיוצגות בתקשורת הישראלית: מטרת המשימה: לבדוק איזו זהות מיוצגת יותר במדיה הישראלית ואיזו פחות, וכמובן את האופן שבו מיוצגת כל זהות.

דרך הפעולה: המורה יביא לכיתה כמה כתבות מאמצעי מדיה שונים. התלמידים ינתחו כתבה אחת או יותר תוך התייחסות לשאלות הללו:

- מי מופיע בכתבה וכיצד? מי אינו מופיע ומדוע?
- מה אפשר ללמוד מכך לגבי הייצוג / חוסר הייצוג של קבוצות/ תרבויות משנה בחברה הישראלית באמצעי התקשורת?

את הממצאים אפשר להציג בטבלה הבאה:

האם הקבוצה/ הנציג הוצג/ בהיבט חיובי או שלילי?	האם הקבוצה הופיעה על המרקע או נעדרה ממנו?	נושא הכתבה	
			נשים
			חרדים
			דתיים לאומיים
			ערבים
			עולים חדשים
			מזרחיים
			קבוצת הרוב: גברים יהודים, אשכנזים, חילונים, ותיקים.

כל קבוצה תציג את ממצאיה. המליאה תנסה לשער מדוע הייצוג התקשורתי במדינת ישראל הוא כפי שהוא.

(למורה: אפשר להציג את הממצאים של דו"ח הנוכחים והנעדרים בזמן צפיית שיא של הרשות השנייה מ-2004; <http://sl.site.co.il/hamaaroch/writers/yetzug.pdf>; שימו לב לטבלת הממצאים בעמוד 6).

אפשרות למשימת המשך עבודה בקבוצות

יש לחלק את הכיתה לקבוצות של ארבעה-חמישה תלמידים. כל קבוצה מקבלת משימה. המשימה היא לבנות תכנית טלוויזיה/ תוכנית רדיו/ עיתון/ אתר אינטרנט (אפשר לגוון) שיישאו תוכן יהודי/ ישראלי. חצי מהקבוצות יעבדו על תוכן יהודי וחצי על תוכן ישראלי. כל קבוצה תתבקש לקבוע:

מה יהיו התכנים הדומיננטיים?

מי יכתוב/ יראיין?

את מי יראיינו?

רעיון לשעשועון מתאים

וכד' כיד הדמיון הטובה.

אחר כך חוזרים למליאה, וכל קבוצה מציגה את תוצרתה בסבב.

מומלץ להיעזר בחלק של הדיון בדו"ח הרשות השנייה הנ"ל;
<http://sl.site.co.il/hamaaroch/writers/yetzug.pdf>, עמודים 110-113.

המאבק ההיסטורי במדינת ישראל בין התרבויות הישראלית והיהודית, וביטוי במדיה

במשך עשרות שנים מתנהל מאבק בין תרבויות בעם ישראל. אחד המאבקים החזקים והראשונים, שאפיינו את היישוב טרם קום המדינה ואחריה, היה בין התרבות היהודית של באי הגולה ובין התרבות הישראלית של החלוצים. מן הראוי לציין כי בקרב רבים מבין דור מקימי המדינה שאינם דתיים, כדוד בן-גוריון, היה קיים חיבור עמוק של תרבותם למקרא ולמורשת (ולאו דווקא לדת) היהודית. במרוצת השנים היבט זה הלך ונמוג בקרב ההנהגה שאינה דתית בישראל. בספריו "הצבר דיוקן"¹⁴ ו"פרידה משרוליק"¹⁵ מנתח עוז אלמוג בהרחבה רבה את השינויים שעברו על החברה הישראלית במהלך שישים השנים האחרונות. בין היתר הוא בוחן את המאבקים והתמורות התרבותיים שחוותה מדינת ישראל בתקופה זו. הספרים עבי-כרס, ואנו נפנה במהלך הדיון לקריאה ממוקדת בנושאים מסוימים. כתיבתו של אלמוג בספר "הצבר דיוקן" קולחת וראויה לקריאת התלמידים.

ציטוטי החלוצים: הבן המובחר של העם הנבחר

אלמוג מתאר בספרו "הצבר דיוקן" (עמ' 127-135) כיצד נעשה במהלך התקופה קודם קום המדינה ואחריה תהליך לשלילת דמותו של היהודי הגלותי, והעצמת דמותו של החלוץ תוך הצגתו כהתגלמות היהודי החדש. הצבר ניסה לחקות היבטים שונים בחייהם של הגויים שבהם התקנא. ה"יהודי גוי", כדברי אלמוג, ראה בגוי סמל לחיים כפשוטם, בלא חשבונות רבים. בד בבד הייתה אחת הנגזרות שלילת דמותו של היהודי הגלותי ותרבותו. היהודי החדש הוצג כ"דוד יפה עיניים" הבוטח בעצמו, יפה תואר ועז רוח, לעומת היהודי הגלותי הסטריאוטיפי: חיוור, רפה, רופס ופחדן. ערכים אלו הוחדרו באמצעות חינוך אנטי גלותי ויצירת פולחן נעורים הבלטת דמויות צעירות באמנות ובספרות; במתן תשומת לב מרובה לחינוך הדור הצעיר; בביטוי התמוגגות מהנוער ובעריכת כנסים ודיונים פומביים בעתיד הנוער.

בין היתר מציג אלמוג שלל ציטוטים של אנשי חינוך ושל התלמידים עצמם מקרב החלוצים. מציטוטים אלו עולה התמונה של קבוצה אשר רואה עצמה כמושלמת יותר מכל חברה אחרת ועולה עליה במעלותיה, תוך זלזול מהול ברחמים כלפי היהודי שאינו נמנה על אוכלוסיית הצברים.

14 עוז, א', הצבר דיוקן, תל אביב: ספריית אפיקים, עם עובד, 1997.

15 עוז, א', פרידה משרוליק, אור יהודה: הוצאת זמורה-ביתן, תשס"ד.

לאור דברים אלו אפשר לראות את מאפייני התרבות של החלוץ ושל היהודי הגלותי ואת התהום הפעורה בין שני העולמות הללו.

עם כניסתם של העולים החדשים ארצה הם נאלצו בצורה כזו או אחרת לשנות את אישיותם ואת סממניה כחלק מ"כור ההיתוך" הישראלי. בין היתר שינו את השמות הפרטיים ואת שמות המשפחה [ממשה תהילימזייגר (שמשמעותו ביידיש: אומר התהילים) לדן בן-אמוץ], והקפידו על דיבור בשפה העברית. אלו מבין העולים שהצליחו להשתחרר אף מהמבטא הגלותי ולסגל לעצמם את השפה ה"צברית" חשו שנפטרו מהגיבנת הגלותית (הצבר דיוקן, עמ' 148 153).

חלק ממאפייני הצבר היה המוצא האשכנזי. מסיבה זו היחס לעולים מארצות המזרח מצדם של מנהיגי היישוב ושל הצברים היה "תערובת של אהדה, חמלה, פטרונות והתנשאות פרי האתוס של קיבוץ גלויות מזה ואתוס שלילת הגלות מזה" (הצבר דיוקן עמ' 153; ועי' שם עמ' 153 155).

שינויים במפה התרבותית של מדינת ישראל בחלוף יובל בסיוע התקשורת ובלעדיה

במשך שנים לא מעטות היה השיח התרבותי בישראל שיח שנבנה כחלק מהשיח הצברי, האנטי-גלותי, החילוני, האשכנזי המקיף אוכלוסייה מסוימת בלבד מקרב שלל האוכלוסיות שהיו במדינת ישראל מאז הקמתה.

במהלך השנים האחרונות עוצמתו של המוסד התקשורתי תופסת את מקומו של המוסד הפוליטי, ותוכיח השפעתה של התקשורת על סדר היום הציבורי שלנו והחשדנות שרוחשים כלפיה מגזרים שונים. בספרו "פרידה משרוליק" סוקר אלמוג את השינויים שעברה התקשורת בשנים האחרונות, כאשר השינויים המובילים הם צמצום המונופול של רשות השידור, ביזור השיח הפוליטי וחשיפת ה"אחר" בערוצי הטלוויזיה למיניהם (שינויים אלו, על יתרונותיהם וחסרונותיהם, נידונים בעמ' 271-283).

בד בבד מתאר אלמוג בספרו "פרידה משרוליק" (עמ' 283-291) את שחיקתה של התרבות הציונית על ידי התקשורת. מתוך ניתוח הגורמים, הנסיבות והתופעות החלה התקשורת ליצור "מצב צבירה נפשי" חדש שבו פכי החולין מקבלים חשיבות רבה יותר על חשבון האידיאלים המקודשים" (פרידה משרוליק, 283). בין היתר מתאר אלמוג כיצד הדברים באו לידי ביטוי בשיח הציבורי כפי שהם נראים בתקשורת, למשל: ערכים של יופי, רומנטיקה, צרכנות וביולוגיה כחלק מעולמו של היחיד הועלו על נס בתוכניות טוק-שואו ושעשועונים בטלוויזיה ובכתבות צבע בעיתונות הארצית.

עם זאת נותרו עדיין במרכז הבמה התקשורתית ממשיכיהם הייצוגיים של החלוצים, לפחות בכל הנוגע למרכיבי האישיות גברים יהודים, חילונים, אשכנזים וותיקים.

ומי נשאר מחוץ למעגל? מחקר ומסקנות

עשרות שנים לאחר ביסוס האתוס החלוצי, ולמרות ריבוי הערוצים ואולי בגללם, המגוון התרבותי בתקשורת עדיין אינו מהווה תמונת ראי אמתית של החברה בישראל. הדבר בא לידי ביטוי בכמה שדות בתחום התקשורת. שני מחקרים חדשים יחסית ביססו את התחושה שקיינה בלבם של אותם אשר טענותיהם מכונות בפי עוז אלמוג "קובלנת המקופחים". סביב "מדורת השבט" התקשורתית יושבים במעגל זה לצד זה מי שנחשבים בעיני העורכים והמפיקים בתקשורת הכתובה והמשודרת אנשים המשתייכים בעיקר לסקטור מסוים בחברה הישראלית: גברים יהודים, חילונים, אשכנזים וותיקים. מחוץ למעגל נותרו באחוזים ניכרים הנשים, בני המיעוטים, הדתיים, החרדים והעולים החדשים.

הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא/ דו"ח מועצת הרשות השנייה

מחקר שהתמקד בהצגתה של המסורתיות הישראלית בתרבות הפופולארית, התפרסם בחודש יולי 2004 בדו"ח שהוגש לידי הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו שכותרתו: הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא: מגוון תרבותי בשידורי ערוצי הטלוויזיה המסחריים בישראל תקציר הממצאים.

מחקר זה, שבדק את הגיוון התרבותי בתכניות ששודרו בזמן צפיית שיא בערוצים המסחריים במהלך שנת 2003, ובדק את ייצוגן של קבוצות שונות בחברה הישראלית, גילה באופן עקבי "הצגה בלתי הולמת" של קבוצות מיעוט. הערבים, העולים החדשים והחרדים נעדרים לחלוטין מתכניות דרמה, אירוח ושעשועונים. במהדורות החדשות ובתכניות אקטואליה מופיעים נציגי קבוצות אלו באיכות נמוכה ומצומצמת. נשים, דתיים-לאומיים ומזרחיים זוכים אף הם להצגה לקויה, אולם בצורה פחות קיצונית. לדברי מחברי הדו"ח, "ניתן להצביע על נוכחות דומיננטית של גברים יהודים, חילונים, אשכנזים וותיקים".

זיהוי המקור התרבותי (ישראלי-יהודי)

למרבה הצער, קל היום לזהות את המקור התרבותי של תכניות רבות באמצעי התקשורת: את רובן אפשר לתייג כבעלות מקור ישראלי במובנו הצר, החסר עדיין את האמירה היהודית במובנה הדתי-מסורתי. הדברים נכונים לאור הסטריאוטיפים בתכניות השונות ובהתייחסות השונה של אנשי התקשורת לעניינים לאומיים-ישראליים לעומת עניינים לאומיים-יהודיים. עם זאת, הרחבה של המושג "התרבות של עם ישראל", כפי שעשה עמוס עוז (במאמר שהוזכר לעיל), מקשה על מלאכת הזיהוי של המקור התרבותי, מאחר שמדובר בפסיפס אנושי ותרבותי מורכב.